

Історіографія, джерелознавство

ББК ТЗ(4УКР5)5-285

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ КУПЕЦТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ
КІНЦЯ ХVІІІ - ПОЧАТКУ ХІХ СТ. В СТАТИСТИЧНИХ
ВИДАННЯХ ТА ПРАЦЯХ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.***А.В. Гедьо, А. В. Зєніна***АНОТАЦІЯ**

Стаття присвячена історіографічному огляду наукової літератури ХІХ — початку ХХ ст., що містить інформацію щодо повсякденного життя купецтва Південної України кінця ХVІІІ - початку ХІХ ст. Аналіз наукової літератури надає можливість з'ясувати основні напрямки комерційної діяльності та дозвілля купецтва Новоросійського краю, яке на той час активно перетворювалося на визначний торговельно-промисловий прошарок Російської імперії. Історіографічні факти доповнюються статистичними відомостями для відтворення цілісної картини повсякденності купецького стану Південної України. Звертається увага на те, що торговельна діяльність та добробут купців на Півдні України багато в чому залежали від міста, де вони проживали та займалися торговельною діяльністю, вдачі та торгівельного хисту самого купця, а також ставлення місцевої влади та імперського уряду до торговельного сектору економіки регіону в цілому.

Ключові слова: купецтво, Південна Україна, повсякденне життя, історіографія, ярмарки, зовнішня та внутрішня торгівля.

Купецтво Південної України є унікальним прошарком імперського суспільства, бо виступає підприємчим елементом на традиційно аграрних територіях Малоросії. Воно не становило єдиної організації, розподіляючись не лише за майновим цензом, але й повсякденним життям, що залежало від капіталу, етнічної та конфесійної приналежності. Тому дослідження повсякденності купецтва зазначеного регіону, що включає в себе як трудову, так і побутову складову, органічно вписується в тенденцію популяризації мікроісторії в сучасній українській історичній науці.

Повсякденність купецтва багато в чому відрізняється від повсякденності інших прошарків населення. Серед цих відмінностей, варто назвати залежність від власної ініціативи, винахідливості, соціальної активності, матеріальної забезпеченості і, як наслідок, відчуття власної значущості. Купецтво Південної України, завдяки своїм великим капіталам та можливості участі в громадському житті, було потужним фундатором благодійності краю, розвитку інфраструктури, комунікативних мереж та інших сегментів соціально-економічного і культурно-громадського простору [1].

Актуальність теми зумовлена зростаючим інтересом до історії повсякденності загалом та унікальності умов розвитку Півдня України, купецтво якого, через ряд історичних та економічних обставин, було більш схильне до комерційної діяльності, ніж купецтво інших регіонів.

Історіографічний огляд праць, присвячених різним аспектам діяльності купецтва Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній, дозволяє досить широко використовувати дореволюційну наукову літературу та статистичні довідники в якості джерела з історії повсякденності торговельного прошарку населення регіону.

Загальний огляд дореволюційних робіт подано в статтях та монографіях О. Доніка [2, 3], Г. Сигиди [4], Т. Шершун [5], Т. Лазанської [6]. Однак, історіографічний аналіз

праць, присвячених вивченню повсякденного життя купецтва Південної України, ще не став предметом спеціального розгляду.

Метою даної розвідки є виділення елементів повсякденного життя з загальної картини діяльності купецтва Півдня України, представленої в працях та статистичних виданнях дореволюційного періоду.

Насамперед слід зазначити, що праць, присвячених виключно повсякденності купецтва Новоросійського краю, створених у дореволюційний час, немає. Однак певні відомості можна почерпнути з праць, присвячених історії краю, збірок статистичних збірок, наукових розвідок щодо зовнішньої та внутрішньої торгівлі Новоросійського краю, що із самого початку комплектувався як торгово-промисловий регіон.

"Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния", містять розділ, присвячений побуту купців в Катеринославській губернії. В розділі зроблено акцент на поліетнічність катеринославського купецтва, від якої у значній мірі залежала і різниця в побуті та поведінці. Так, вказано, що за побутом великороські купці, які чисельно переважали в Новоросійському регіоні, були дуже схожими на купців з інших регіонів імперії. В виданні зроблено й соціоментальну характеристику грецького купецтва та зазначено, що греки були надзвичайно захоплені комерційною діяльністю, дотримувались звичаїв у поведінці чоловіків та жінок. Також схарактеризовані ментальні особливості купців-вірмен та євреїв. Так, вірмени були надзвичайно схильними до власного збагачення, але лише заможна верхівка перейняла європейські звичаї, інші ж суворо дотримувалися традицій свого народу, так само як і євреї [7].

Не менш інформативними є "Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния" (1863), в яких досить широко описана розмаїта комерційна діяльність купецтва Херсонської губернії. У праці надається досить докладна характеристика товарообігу купецтва зазначеної губернії [8]. Так само, як і в матеріалах Катеринославської губернії, використовувався принцип поділу купецтва за етнічною ознакою. Так, зазначено, що купці-великороси торгували загалом російськими товарами, бакалією, худобою, салом. Вони почасти записувалися до III гільдії, хоча мали великі капітали [9]. На ярмарках вони виступали як "городовые покупатели", тобто роздрібні, справжні купці [10]. Єврейське купецтво постало як повністю зав'язане на власному збагаченні, тому найбільше вони були представлені у внутрішній торгівлі хлібом, горілкою та іншими "жизненными припасами" [11]. В виданні описується жвавий, підприємливий характер єврейського купецтва, його торговельна активність на ярмарках. Купець-єврей був схильний до продажу свого товару за більш низькою ціною, адже йому була потрібна готівка [12]. Також в джерелі вказується, що особливої ворожнечі між російським та єврейським купецтвом не було.

Таким чином, друковані статистичні матеріали містять важливу інформацію щодо ментальності купецтва Півдня України та його комерційної діяльності, пов'язуючи їх з етнічним походженням купецтва даного поліетнічного регіону.

У дореволюційній історичній літературі звернення до повсякденного життя купецтва Російської імперії в цілому, як правило, було пов'язане з проблемою його ототожнення з європейською буржуазією або ж з його унікальністю. Основна частина дослідників дотримувалися думки про кардинальну відмінність імперського купецтва від європейської ліберальної буржуазії, що полягала, насамперед, у його лояльності до держави, політичної індиферентності і внутрішньостанової диференціації. Купецтво, на їхню думку, було наділено «небуржуазним» менталітетом і у повсякденному житті мало відрізнялося від сільських жителів [13, 14, 15]. Імперському купецтву, що постійно відчувало до себе патерналістське ставлення уряду, "не нужно было то сплочение, то объединение внутри своих классовых границ, которое открыло западной

буржуазии путь к славе и силе" [16]. Питання повсякденності імперського купецтва були висвітлені у працях Г. Баліцького та Є. Корша [17, 18]. Характерно, що загальне ставлення авторів дорядянського періоду до імперського купецтва мало достатньо зневажливий характер. Так, у творах М. Пиляєва купець "за особенное качество ума" вважав "бестолковость в разговорах", "всегда любил выпить", прагнучи домогтися свого не стільки знанням, скільки хитрістю [19]. Але у той же час у статті Є. Корша, більш стриманої в плані критики російського купецького стану, підкреслювалося селянське походження більшої частини купецтва. Внаслідок цього зовнішні форми побуту купецтва стійко зберігали селянські та старообрядницькі риси. Автор зазначав: «Соответственно этим старинным полукрестьянским-полупосадским формам материального быта устанавливалась духовная культура и шло образование» купечества» [20].

Видання узагальнюючого характеру, присвячені саме купецтву Новоросії, представлені історичними нарисами та науковими розвідками, детальний аналіз яких дозволяє виявити певні елементи повсякденного життя купецтва регіону. Вони відрізняються від загальноімперських, оскільки більш лояльно ставились до купецтва як впливовішого комерційного прошарку населення, за допомогою якого здійснювалася більша частина зовнішньої та внутрішньої торгівлі, що приносила значні капітали до казни Російської імперії.

У праці Д.І. Багалія "Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры (Исторический этюд)" було відображено первинне становище купецтва у великих містах Новоросійського краю - Херсоні, Катеринославі та Одесі на початку їх створення. Так, зазначається, що в Херсоні наприкінці XVIII ст. провідними були іноземні капітали: французький - барона Антуана, польський - Заблоцького, константинопольський - Фродіпа, австрійський - Фабрів, російський - Масліннікова [21]. Хлібна торгівля була запроваджена бароном Антуаном з Корсикою, Провансом, Ніццою, Генуєю, Барселаною [22]. Пізніше торгівлю зерном було встановлено з Марселем, Александрією, Мессіною, Смірною. На початку XIX ст. Херсон став важливим пунктом лісоторгівлі, але, за визначенням автора, "другим Амстердамом" місту стати не вдалося, воно поступалося навіть Таганрогу та Очакову [23]. Збудоване в болотистій місцевості нашвидкуруч, в місті не було на той час необхідних санітарно-побутових умов, що негативно позначалося на їхньому загальному повсякденному житті. Це стало неодмінною складовою реалій повсякденності одного з найвпливовіших прошарків тогочасних новоросійських міщан - купецтва. Те саме стосується початкового становища купецтва Катеринославу. Дослідник зазначав, що велика кількість пільг та привілеїв були зафіксовані лише на папері, на практиці ж, через складні природні умови та неефективну політику царського уряду, вони не надавалися, особливо в часи імператора Павла I [24].

У праці Д.І. Багалія наведено і побіжні факти з повсякденного життя перших миколаївських купців. Так, зазначалося, що вже в 1792 р. в Миколаєві нараховувалося 13 магазинів та 149 лавок на 1566 осіб, що свідчить про досить активний розвиток купецької діяльності у новоствореному місті, зазначені кількість приватних домів та матеріалів, з яких вони були збудовані. Також історик вказував на помітну частку заможного елемента в соціальній структурі населення [25].

Одеса в праці автора постає як купецьке місто з самого заснування, де вже на 1796 р. проживало 363 купця різних національностей (переважали греки та євреї), що становило приблизно 15% від загальної кількості населення, а у 1802 р., завдяки численним привілеям, кількість їх збільшилася до 2285 осіб (приблизно 25% всього населення) з експортним капіталом у 1 534 114 руб. [26]. Основним експортним товаром Одеси стала пшениця, завдяки продажу якої місцеве купецтво виходило на

європейський ринок. Автором відзначено, що левову частку одеського купецтва склали іноземці - греки, євреї, болгари, молдавани, поляки [27].

Таким чином, праця Д. Багалія змальовує окремі елементи повсякденного життя купецтва Півдня України на початку його формування як соціального стану в найбільших містах Новоросійського краю, акцентуючи увагу на кількісному та етнічному складі купецтва, а також юридичному становищі купецтва та основних видах його торгівлі.

У праці відомого дослідника українських ярмарків І. С. Аксакова яскраво схарактеризовано соціокультурні відмінності мало- та великоросійського купецтва, що особливо простежується на Півдні України, де в силу історичних обставин, природних умов та менталітету, малоросійське купецтво було представлено значно менше. Так, автор вказує, що малоросійські купці за своїм побутом та звичками не відрізнялися від інших прошарків населення, зберігаючи українські традиції в побудові житла, ощадливому ставленні до грошей, достатньо чесній торгівлі. Купці-великороси, навпаки, всіляко відмежовувалися від селянських традицій, будуючи в містах кам'яні будинки, використовуючи нажиті гроші для збільшення капіталообігу, вдавалися до всіляких кредитних афер та махінацій задля приманювання покупця [28]. І. С. Аксаков зазначав, що із заселенням Новоросійського краю велика кількість купців, що займалися зовнішньою торгівлею, перебралася до новостворених портових міст, що спричинило її спад в малоросійських губерніях. На малоросійські ярмарки купецтво Південної України привозило бакалійні товари та іноземні вина з Одеси, свовну, коней з Єкатеринославської, Таврійської, Херсонської губерній, фрукти та вина з Криму, рибу та сирі шкіри з Азовського узбережжя [29]. З Росії до південноукраїнських губерній активно завозилися суконні, бакалійні, металеві товари.

І. С. Аксаковим виділені й групи основних учасників ярмарків, які почасти були вихідцями з південних губерній: міський покупець - переважно місцевий купець-великорос, караїм - активний купець-єврей з Таврійської губернії, власне єврей.

Певною конкретикою відрізнялися відомості з кількісно-етнічних даних повсякденного життя міста Єлизаветграду Херсонської губернії на середину XIX ст. Так, автор вказує, що разом на 1854 р. купецьких капіталів II та III гільдії нараховувалося 147, а займалися вони переважно торгівлею залізними, бакалійними, "красними" товарами, скотом, шкіряними та скляними виробами [30]. Купецтво Єлизаветграду було представлено загалом євреями та росіянами (на 1854 р. євреїв – 61, росіян - 86). На ярмарках купці купували сукно, вовну, пряжу, ситець для продажу фабрикантам, і таким чином брали участь у фабричному виробництві. Російські та іноземні шовкові товари активно купувалися купецтвом Новоросійського краю. Єврейське купецтво почасти займалося не лише легальною оптовою та роздрібною торгівлею, а й контрабандою різноманітних товарів. У творі вказується і на схильність всіх купців до зменшення результатів їх товарообігу. Автор зазначав, що катеринославські та таврійські купці були одними з основних експортерів вовни на внутрішньоукраїнські ярмарки (на середину XIX ст. - більше двох третин) [31]. Таким чином, в праці І. С. Аксакова наявні певні соціокультурні характеристики купецтва та побіжні дані з торговельної діяльності купців Південної України.

У праці А. Скальковського "Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы" автор зазначав, що завдяки сприятливому розташуванню Одеси та численним пільгам, що надавалися місцевому купецтву, його кількість значно збільшилась і на підтвердження наводив наступні статистичні дані: у 1808 р. купців трьох гільдій нараховувалося 204, а у 1838 р. - 765 з тенденцією до збільшення купецтва III гільдії [32]. А. Скальковський поділяв торгівлю одеського купецтва на зовнішню та внутрішню. У зовнішній ним виділені такі види: експорт за межі імперії; імпорт іноземних товарів через порто-франко Одеси для обміну на гроші

чи вітчизняні товари; вивіз іноземних товарів вглиб імперії за встановленими тарифами та банкірські операції на біржі; до внутрішньої торгівлі віднесена торгівля товарами власного виробництва, торгівля базарів з різними продовольчими рядами та торгівля крамарів імпортованими товарами для власних потреб міста [33].

Дослідником зазначено, що в першій половині XIX ст. в Одесі почала розвиватися роздрібна або ж магазинна торгівля, особливо за "статтями роскоши" - модою та мистецтвом. З власних спостережень А. Скальковський відмічав, що одеські магазини, а слідом за ними і заможні будинки, наповнювалися багатими шпалерами, дорогоцінними шовковими та оксамитовими покривалами, кришталем, фарфором, готичними та барочними меблями на англійський та французький манер (що не є дивним, адже одеське купецтво було представлено великою часткою іноземців, які проводили значні закордонні операції та могли запозичувати елементи побуту своїх закордонних колег), іспанськими та рейнськими винами, модними нарядами й іншими предметами розкішного побуту, що могли собі дозволити лише заможні городяни [34]. Цікавим фактом є виділення двох магазинів, що знаходилися під протекторатом великих торговельних одеських домів, - Вільяма Вагнера (або Англійського), що імпортував предмети розкоші з Англії та продавав їх за помірними цінами, та Кокелена, що займався оздобленням меблів та шпалер.

В роботі вказується, що на 1837 р. в Одесі нараховувалося в трьох гільдіях 675 купецьких капіталів і приблизно 800 торговельних лавок, не враховуючи найдрібніших, що в цілому на рік приносили приблизно 4 млн. руб. оборотного капіталу. Але капітали від внутрішньої і зовнішньої купецької торгівлі були значно більшими. Також в праці зазначено, що в 1836 р. купецький капітал від зовнішньої та внутрішньої торгівлі становив 50 млн. руб. Вісім торговельних фірм, що належали іноземним купцям Дж. Кортазі, Ф. Родоканаккі, Дж. Вальтеру, Л. Стіглітцу, Раллі, Г. Порро, Ф. Лаурі, мали щорічний капіталообіг у більш, ніж 2 млн. руб. [35]. Крім того, автором відзначалися 90 головних торговельних домів Одеси, що здійснювали закордонну торгівлю та витрачали щорічно на утримання контор від 2500 до 25000 руб. Багато торговельних, особливо грецьких та італійських, домів (Маразлі, Янопуло, Мавро) мали власні кораблі [36].

Із розвитком та збагаченням купецького стану почали з'являтися освітні заклади для підготовки професійних комерсантів. А. А. Скальковським вказані Комерційна гімназія, заснована у 1804 р. та Грецьке комерційне училище. Він зазначає, що в місті друкувалися щотижневі "Листки" італійською мовою, де вказувалися поставки нових товарів, судна, що приходили та виходили з щеських портів, що знову ж свідчить про домінацію іноземного купецтва в Одесі. Автором вказано, що 10 магазинів займалися продажем музичних інструментів та необхідного приладдя. Італійська музика та опера домінували в музичному мистецтві Одеси, і на утримання будівлі для спектаклів щорічно витрачалося більше 60 тис. руб. Купецтво займалося і продажем книг, але майже виключно грецькою, німецькою та французькою мовами. Своє дозвілля одеське купецтво проводило у комерційному казино, на кінських перегонах, взимку - на так званих "танцювальних зборах" чи клубах [37]. Таким чином, в праці А. А. Скальковського наявний досить широкий фактично-описовий матеріал з повсякденного життя одеського купецтва.

Інша праця А. А. Скальковського "Ярманки, или сухопутные рынки Новороссийскаго края" містить побіжні дані про участь місцевого купецтва в новоросійських ярмарках. В ній згадувалися вищеназвані ярмарки в Єлизаветграді Херсонської губернії, а також подавалися деякі дані з повсякденного життя купецтва. Так, вказувалося, що перші храми, які якісно відрізнялися від усіх міських будівель, в Єлизаветграді були збудовані російськими торговцями-старообрядцями. Дослідник стверджував, що саме російські старообрядці, що відрізнялися працьовитістю та

схильністю до промисловості, створили торговельний прошарок населення міста, і саме за їх проханням було засновано Єлизаветградську ярмарку ще у 1754 р. на елізаветградських ярмарках купецтво запасалося бакалійними та іншими товарами для торгівлі на цілий рік [38]. Побіжно згадувалося, що в місті Крилові деякі купці мали склади та пристані для переправи лісного товару та комори для солі, що дає змогу зробити висновок про основне заняття місцевого купецтва - продаж лісу та солі, що добували з Перекопських озер [39]. Деякі купецькі родини (Бондареві, Масляникові) займалися цією торгівлею протягом століття. В роботі наведено і цікавий факт Хрестовоздвиженської ярмарки в Одесі, де "заготовляемыя Одесскими купцами и мещанами, огромныя груды пряников, коих в течение года не продают они и на 200 р. сер. каждый, сбываются преимущественно на ярмарке" [40]. Виручка із солодошів доходила до 4 тис. руб.

А. А. Скальковський звернув увагу на те, що в катеринославських ярмарках місцеве купецтво приймало опосередковану участь, часто виступаючи в якості покупців продовольчих та бакалійних товарів для своїх лавок, адже основний торговельний елемент тут представляли купці з північних губерній імперії, місцеві поміщики та селяни. Особливістю ярмарків Таврійської губернії був акцент на продажі кримських вин та фруктів, які купувалися торговцями з великих портових міст та інших губерній для продажу в містах та за кордон. Таким чином, ця праця дає незначну кількість інформативних даних про повсякденність купецтва Південної України в цілому, але розкриває купецьку діяльність на ярмарках Новоросійського краю в якості не стільки як торговельного елемента, а як покупців товарів імперського походження.

Цінним джерелом з історії повсякденності купецтва Південної України на прикладі Одеси початку ХІХ ст. виступає праця "Исторический очерк Одессы с 1794 по 1809 год", створена за матеріалами Московського архіву Міністерства юстиції у 1885 р. А. Орловим. В роботі вказувалося, що до купецького стану записувалися не лише власне купці, але й селяни-втікачі, що мали талант до ведення торговельних операцій. Тим з них, хто вдало займався цією діяльністю, навіть при встановленні їх справжнього походження, дозволялося залишатися в Одесі й продовжувати свою справу [41]. Наприкінці 1790-х рр. місцеве купецтво отримало дозвіл на побудову лавок різного типу для продажу продовольств та бакалії, але при дотриманні основних санітарних умов та з урахуванням забудови міста. У 1796 р. була проведена ревізія жителів новоствореного міста для уточнення відомостей щодо населення та його діяльності. Основний акцент робився на характеристиці купецького стану та іноземців міста [42]. У них вказувалося, що російські та єврейські купці здійснювали торги загалом російськими товарами, як-от шовковими, паперовими, вовняними, залізними, сталевими, тоді як іноземці торгували більшою мірою закордонним крамом: турецьким шовком, фруктами, напоями [43]. У 1796 р. царським урядом було створено "особый для российских купцов Магистрат", до якого було включено і безпосередньо представників цього стану [44]. Отже, одеське купецтво було причетним до вирішення внутрішніх проблем на адміністративному рівні. Магістратом розглядалися скарги купців та міщан на несправедливе ставлення чиновництва, недотримання угод тощо. Була створена при Магістраті і Дума, до якої також входили представники купецтва і яка віддала доходами та витратами міських грошей. Пізніше до Магістрату входили й купці інших національностей, що дає змогу говорити про велику роль купецького елемента в міському самоуправлінні. Цікавим є той фактом, що навіть міськими головами наприкінці ХVІІІ ст. були купці (у 1796-1797 рр. купець II гільдії Андрій Железцов, у 1799 р. - іноземний купець Федір Яловіков) [45].

А. Орловим зазначається, що у 1796 р. за запитом іноземного купецтва було створено біржу, що працювала з 10 до 12 годин дня. Російське й іноземне купецтво було представлено окремими маклерами. До їх обов'язків входило приймати

відвідувачів та фіксувати їх заяви та договори. На початок XIX ст. своє дозвілля одеське купецтво проводило в так звані "публичья собрания - маскераты и увеселительные вечеринки", на які з 1799 р. накладался річний внесок у 100 руб. Ті, хто влаштовували такі збори, зобов'язувалися дотримуватися "благопристойности", порядку та тиші. На цих вечорах подавали каву та шоколад, фрукти та напої, проводилися танці, грали музики [46]. На думку автора, торговельна діяльність як найважливіша галузь економіки Одеси вже з початком свого існування контролювалася купцями-наглядачами для іноземної торгівлі, базарними - для торгівлі в місті. Згадуваним вже магістратом встановлювалися ціни на продовольчі продукти, недотримання яких каралося штрафами.

Подані наприкінці праці додатки, містять перелік прибулих у 1796-1799 рр. купців, їх родин та загального капіталу, список купців трьох гільдій у 1800 р., відомості про купецтво Одеси у 1798 р. Останній документ дає змогу розкрити елементи побутового життя купецтва всіх трьох гільдій наприкінці XVIII - на початку XIX ст. Так, найбільш заможні купці I гільдії мали великі кам'яні будинки з великою кількістю покоїв (так, у купця I гільдії Леонарді Бердоня нараховувалося 8 покоїв), підвалів, кілька лавок та службові приміщення, що залежали від роду торгівлі. Купці II гільдії не особливо відставали від першогільдійців, адже також мали багатокімнатні кам'яні будинки, лавки з льохами, здавали кімнати в оренду, мали харчівні та флігелі з різною кількістю кімнат (як купець II гільдії Ларіон Портнов) [47]. Купці I та II гільдії займалися в основному продовольчою та бакалійною торгівлею. Купецтво III гільдії в роботі постає більш розрізненим. З 36 зазначених в документі купців троє не мали власних домів, троє були власниками землянок [48]. Загалом же, купці III гільдії мали невеликі кам'яні будинки на два-три покої з лавками, хоча деякі мали пивні заводи, торгували худобою, і жили відповідно у великих кам'яних будинках з дев'ятьма покоями (купець III гільдії Іван Растовцов). Купці III гільдії, при невеликому обсязі капіталу (до 3000 руб.) торгували найрізноманітнішим крамом, починаючи від худоби і закінчуючи залізом та фруктами.

В аналізованій роботі звертається увага, що іншу картину становили іногородні купці з великими капіталами. Вони мали не один, а кілька кам'яних, іноді кількаповерхових будинків в різних містах (так, купець Іван Пчелін з Єлисаветграду мав два двоповерхових будинки в Одесі та по будинку в Очакові та Єлисаветграді). В іногородніх купців (тільки якщо вони не були першогільдійцями чи почесними громадянами, як Євтей Клепов з Єлисаветграду, що мав три кам'яних будинки на 20 покоїв) будинки з великою кількістю покоїв здавалися в оренду [49]. Іноземні купці, що не приписувалися до гільдій, але надавали відомості про свої капітали, теж проживали в залежності від добробуту у кам'яних кількаповерхових будинках з різною кількістю покоїв, лавками та службовими приміщеннями [50]. Іноземці торгували переважно закордонними фруктами та винами, продовольством та бакалією.

Таким чином, проаналізувавши обрані праці та статистичні видання дореволюційного періоду, можна зробити висновок, що торговельна діяльність та добробут купців на Півдні Україні багато в чому залежали від міста, де вони проживали та займалися торговельною діяльністю, вдачі та торговельного хисту самого купця, а також ставлення місцевої влади та імперського уряду до торговельного сектору економіки регіону в цілому. Подальші розробки повсякденного життя купецтва Півдня України у XIX ст. в цілому, пов'язані з використанням дореволюційної літератури із доповненням її архівними джерелами, є важливим елементом вивчення ретроспективної історії повсякденності соціально-економічних станів України у складі Російської імперії.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена историографическому обзору научной литературы и статистических источников XIX – начала XX в., в которых освещаются аспекты повседневности купечества Юга Украины конца XVIII – начала XX в. Анализ научной литературы позволяет раскрыть основные виды коммерческой деятельности и быта купечества Новороссийского региона, которое в то время трансформировалось в один из основных торгово-промышленных слоев общества Российской империи. В качестве дополнения историографических фактов, приводятся статистические данные для создания всесторонней картины повседневности купеческого сословия Юга Украины. Обращается внимание на влияние места жительства купцов, отношения к ним власти и личностных качества купцов на их торговую деятельность и досуг.

Ключевые слова: купечество, Юг Украины, повседневная жизнь, историография, ярмарки, внешняя и внутренняя торговля.

SUMMARY

The paper is devoted to historiographic review of the scientific literature and statistical sources of the 19th – the early 20th centuries which are highlighted the aspects of daily life of merchants in the South of Ukraine in the late 18th – the early 20th centuries. Analysis of scientific literature makes it possible to find out the main forms of commercial activity and everyday life of merchants in Novorossiia region, which were transformed into one of the main commercial and industrial social class of Russian Empire at that time. In addition to historiographic facts, statistical data have been represented to reconstruct everyday life of merchants in the South of Ukraine in details. Attention is paid to the influence of merchants' place of residence, authorities' attitude towards them and personal qualities of merchants on their commercial activity and leisure.

Key words: merchants, the South of Ukraine, daily life, historiography, fairs, foreign and domestic trade.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / О. М. Донік. - К.: Інститут історії України НАМ України, 2008. – С.25.
2. Донік О. Купецтво України в XIX – на початку XX ст.: загальна характеристика // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. - К.:Інститут історії України НАН України, 2010. - С. 702-719.
3. Донік О. Чисельність та етно-соціальний склад купецтва України в XIX - на поч. XX ст. / О. Донік // Український історичний журнал. - 2009. - № 5. - С. 71–96.
4. Сигида Г. А. Південноукраїнське купецтво першої половини XIX століття: історіографічні питання / Г. А. Сигида. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/issues/28/28/sygyda.pdf>.
5. Шершун Т. М. Купецтво Херсонської губернії в кінці XVIII - на початку XIX ст.: історія вивчення / Т. М. Шершун. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zavantag.com/tw_files2/urls6/96/d-95549/7z-docs/126.pdf.
6. Лазанська Т. І. Соціальне походження промислової буржуазії України в XIX ст. / Т.І. Лазанська // Український історичний журнал. – 1996. - № 2. – С. 65-73.
7. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния / Под ред. В. Павловича. – СПб., 1862. - С. 262.

8. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / Под ред. А. Шмидта. – Ч.І–ІІ. – СПб., 1863. – С. 488.
9. Там само. - С. 559.
10. Там само. - С. 559.
11. Там само. - 560.
12. Там само. - 560.
13. Дитятин И. И. Устройство и управление городов России / И. И. Дитятин. - Т. 1-2. - СПб., 1875-1877.
14. Миллюков П. П. Очерки по истории русской культуры / П. П. Миллюков: В 3-х тт. - Т.2. - СПб., 1896.- 367 с.
15. Кизеветтер А. А. Местное самоуправление в России X-XIX вв / А. А. Кизеветтер - М., 1910. - 155 с.
16. Берлин П. Буржуазия в русской художественной литературе / П. Берлин // Новая жизнь. - 1913. - № 3. - С. 171, 183.
17. Балицкий Г. Купечество / Г. Балицкий // Москва в ее прошлом и настоящем. - Т. 10. - М., 1911. - 437 с.
18. Корш Е. Быт купечества и мещанства / Е. Корш // Государственный исторический музей. Из эпохи крепостного хозяйства XVIII и XIX вв. - М., 1926. - С. 23-34.
19. Пыляев М. И. Старый Петербург. Рассказы из былой жизни столицы / М. И. Пыляев - СПб., 1889. - 512 с.
20. Быт купечества и мещанства / Е. Корш // Государственный исторический музей. Из эпохи крепостного хозяйства XVIII и XIX вв. - М., 1926. - С. 32.
21. Багалеи Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры (Исторический этюд) / Д. И. Багалеи. - К: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. - 115 с.
22. Там само. - С. 37.
23. Там само. - С. 43.
24. Там само. - С. 48.
25. Там само. - С. 53.
26. Там само. - С. 55.
27. Там само. - С. 57.
28. Аксаков И. С. Исследование о торговле на украинских ярмарках / И. С. Аксаков. - Спб.: Типография Императорской Академии Наук, 1858. - 383 с.
29. Там само. - С. 29.
30. Там само. - С. 154.
31. Там само. - С. 208.
32. Скальковский А. А. Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А. А. Скальковский. - Одесса : В городской типографии, 1839. - 88 с.
33. Там само. - С. 67.
34. Там само. - С. 69.
35. Там само. - С. 71.
36. Там само. - С. 73.
37. Там само. - С. 83.
38. Скальковский А. А. Ярманки, или сухопутные рынки Новороссийского края / А. А. Скальковский. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2051.
39. Там само. - С. 42.
40. Там само. - С. 45.
41. Орлов А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1809 год / А Орлов. - Одесса: Типография А. Шульца, 1885. - 160 с.

ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ, №4 (54), 2013 р.

42. Там само. - С. 28.
43. Там само. - С. 29.
44. Там само. - С. 45.
45. Там само. - С. 45, 55.
46. Там само. - С. 76.
47. Там само. - С. 133.
48. Там само. - С. 135.
49. Там само. - С. 139.
50. Там само. - С. 141.

Надійшла до редакції 3.11.2013 р.